

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Haziran 2024, 56: 39-65

Hanefî Doktrinde İhtiyatın Mahiyeti ve Keyfiyeti

The Nature and Arbitrariness of Discretion
in Hanafi Doctrine

Doktora Öğrencisi Canan KÖSETÜRK BAŞ¹

¹Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
· canan55koseturk@hotmail.com · ORCID > 0000 0002 0641 471X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11 Şubat/February 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Mayıs/May 2024

Yıl/Year: 2024 | **Sayı – Issue:** 56 | **Sayfa/Pages:** 39-65

Atıf/Cite as: Baş Kösetürk, C. "Hanefî Doktrinde İhtiyatın Mahiyeti ve Keyfiyeti"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56, Haziran 2024: 39-65.

HANEFÎ DOKTRİNİNDE İHTİYATIN MAHİYETİ VE KEYFİYETİ

ÖZ

Bu çalışmada, lehte ve aleyhte hüküm verilmesi mümkün olan meselelerin çözümünde mükellefi sorumluluktan büyük ölçüde kurtarmak gayesiyle en güvenilir ve en kuvvetli olan vecih ile amel etmek demek olan ihtiyat ilkesinin Hanefî doktrinindeki mahiyeti ve bu ilke ile nasıl amel edildiği konusu ele alınmıştır. Bu minvalde öncelikle Hanefî fakihlerin kavramla ilgili tariflerinden hareketle doktrinde ihtiyatın ne ifade ettiği; niçin kendisine başvurulduğu; ne zaman ve nerede ihtiyatla amel edildiği sorularına cevap aranmıştır. Daha sonra Hanefî mezhebinde ihtiyaten verilen hükümler ve bu hükümlere ulaştırılan yol - yöntem ve kâideler tespit edilerek doktrinde ihtiyat ilkesiyle nasıl amel edildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Buna göre ihtiyaten hüküm verilirken birtakım kâidelere dayanıldığı ve ihtiyatın istihsân, istishâb ve sedd-i zerâyi' gibi fer'î delillerle yakın ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İhtiyat, İstishâb, İstihsân, Hanefî.

THE NATURE AND ARBITRARINESS OF DISCRETION IN HANAFI DOCTRINE

ABSTRACT

In this study, the nature of the principle of discretion in the Hanafi doctrine, which means to act with the most reliable and strong angle in the solution of matters in which verdicts can be reached against or in favor to free the obligant from responsibility as much as possible, has been addressed. In this context, based on the definitions made by the Hanafi canonists regarding the concept, answers to the questions of what discretion means, why it is utilized, and when and where the action was taken with discretion were first sought. Then, by determining the discretionary judgments made in the Hanafi sect and the methods and rules that led to reaching these judgments, it was attempted to reveal how action was taken with the principle of discretion in the doctrine. Accordingly, it was found that certain rules were considered while making a discretionary judgment and that the principle of discretion was closely associated with ancillary evidence such as "istihsân, istishâb, and sedd-i zerâyi'".

Keywords: Discretion, İstishâb, İstihsân (juristic preference), Hanafi.

GİRİŞ

Hız. Peygamber döneminde Müslümanların, karşılaştıkları meseleler hakkında dinin ne buyurduğunu öğrenmek amacıyla (rasulullâha sorma imkanı bulamadıklarında) sahabîlere sorular sorduğu ve rasulullâhın, sahabîlere bu sorulara cevap verirken nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini öğrettiği, sahih kaynaklarda yer almaktadır.^[1] Rasulullâh'ın bu öğretisine göre, bu tür bir soruyla karşılaşıldığında başvurulacak ilk kaynak, lafzen ve ma'nen şâri'in iradesinin tezahürü olan *Kur'an-ı Kerîm*'dir. İkinci kaynak, şâri'in yeryüzündeki son elçisi olan Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan *sünnettir*. Üçüncüsü ise şayet sorunun çözümü bu iki kaynaktan net olarak belli değilse mesele, bu iki kaynağın temel kâidelerine uygun ya da en azından aykırı olmayacak şekilde *rey/içtihat* ile çözüme kavuşturulmaktadır. Bu bağlamda ihtiyatla amel etmek de bir içtihat metodudur.^[2] Bu metoda ileride görüleceği üzere genellikle lehte ya daaleyhte hüküm vermenin zor olduğu meselelerin çözümünde başvurulmaktadır.

Birçok fakîh, ihtiyatla amel etmeyi düstur edinmiştir. Hanefî mezhebi imamaları da bu konuda öne çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada Hanefî doktrini tercih edilmiştir. Literatürde (Türkçe yapılan çalışmalardan) Hanefî mezhebinde ihtiyat konusuyla ilgili bir yüksek lisans tezine ve bir bildiriye ulaşılmıştır. Tez çalışması, Hanefî mezhebinde aile hukuku bağlamında konuyu ele alırken;^[3] bildiri, mezhebin önde gelen müelliflerinden es-Serahsî ekseninde yapılmış bir çalışmadır.^[4] Bu çalışmada ise Hanefî doktrinde (ibâdât, muâmelât, ukûbât gibi) alan sınırılması yapılmaksızın genel olarak Hanefî imamların ihtiyatla amel etme prensibi incelenmiştir.

1.1. İhtiyatın Mahiyeti

İhtiyat/احتياط kelimesi, Arapça'da "korumak, muhafaza etmek, gözetmek, kollamak," anlamlarına gelen حَوْطٌ/حَيْطَةٌ وَحَيْاطَةٌ kökünden türemiş olup, iftiâl bâbindan mastardır. Kelimenin bu haliyle anlamı, "en güvenilir olanı almak, en

[1] Bunun en meşhur örneği Muaz b. Cebel hadisidir. Buna göre, Hız. Peygamber (s.a.v) ile Muaz bin Cebel arasında geçen diyalogda Muaz b. Cebel, Kitap ve Sünnet'te hükmünü açıkça bulamadığı konularda re'yini devreye sokacağını söylemekte ve Resûl-i Ekrem bunu onaylamaktadır. Bkz. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebi Davud*, 3592 (el-Matbatatü'l-Ensariyye, 1323); Hacı Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/433.

[2] İhtiyatla amel etmenin meşrûiyeti hakkında deliller için bkz. Münîb b. Mahmûd eş-Şâkir, *El-Amelü bir'l-İhtiyât fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, (Riyâd: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l Arabî, 1998), s. 81 vd. Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 223-248.

[3] Hafize Zehra Kelle, *Hanefî Hukuk Düşüncesinde Aile Hukukuyla İlgili Düzenlemelere Etkisi Bakımından İhtiyat İlkesi*, (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2019).

[4] Ali İhsan Pala, "Serahsî'nin İhtiyat Anlayışı", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, (Ankara: DİB Yayınları 2013), 341-366.

sağlam olana tutunmak, bir şeyi korumak, kollamak, kuşatmak, sarmak, dikkatli ve tedbirli olmak” tır.^[5] İmam Muhammed (ö. 189/805), haber-i vahid^[6] ile amel ederken sika^[7] ravilerin rivayetlerini delil almayı, ihtiyat olarak ifade etmekte ve burada ihtiyatı, en güvenilir olanı almak manasında sözlük anlamına uygun olarak kullanmaktadır.^[8]

Hanefî fakihlerinden Ebu Bekr el- Cessas (ö. 370/981) , fıkıh usûlü alanında telif ettiği eserinde ihtiyatı, “iki ihtimali olan konularda en doğru ve en güvenilir olanı almak”^[9] şeklinde sözlük tanımına uygun olacak şekilde tarif etmektedir. Burada Cessâs, “iki ihtimali olan konularda” ibaresiyle ihtiyatın hangi durumlarda yapıldığına dikkat çekmekte ve ihtiyatın, belirsizliğin (şüphe/iştibah) söz konusu olduğu yani lehte de aleyhte de hüküm vermenin ihtimal dahilinde olduğu meselelerin çözümünde başvurulmuş bir ilke olduğuna dolaylı olarak işaret etmektedir.

Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an adlı eserinde ise ihtiyatı, “kendisi ile cezanın hak edileceğinden emin olunmayandan (ceza alma ihtimali olan şeyden) imtina etmektir”^[10] şeklinde tarif etmektedir. Onun bu tarifinde günah işlemekten, hataya düşmekten, azaba ve kınamaya sebep olacak bir şeyi yapmaktan sakınma manasında ihtiyatın yapıldığına işaret ettiği görülmektedir. İmam Muhammed’in ihtiyat ile tenezzüh (التزه) ve verâ (الورع) kelimelerini aynı manayı ifade etmek için kullanmasında da bu gaye ortaya çıkmaktadır.^[11]

Bir diğer Hanefî fakih İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) ihtiyatı, “iki delilden kuvvetli olanı almaktır”^[12] şeklinde tarif etmektedir. İbnü’l-Hümâm’ın bu tarifi, Hanefî doktrininde sıklıkla kullanılan fer’î delillerden istihsân ile benzeşmektedir. İmam Muhammed de *el-Asl*’da ihtiyatın bir istihsân sebebi olduğunu zikrederek

[5] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-luğâ ve Sihâhi’l-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdulğafur Attâr, (Dâru’l-İlm, 1987), 3/1121; Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab*, (Beirut: Dâru Sâder, 1414), 7/279.

[6] Hanefî usulcüler, haber-i vâhidi, “bir veya birkaç kişi tarafından nakledilen, şeklen ve mânen şüphe taşıyan bir bağlantı ile Hz. Peygamber’e ulaşan haber” diye tanımlarlar. Şekil bakımından şüphe haberin Resûl-i Ekrem’e ulaşmasının kesin olarak sabit olmaması, mâna yönünden şüphe de ümmetin bu haberi yaygın biçimde kabul etmemiş olmasıdır. Hacı Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 14/356.

[7] “Adâlet ve zabt vasıflarına sahip râviler hakkında kullanılan ta’dîl lafızlarından biridir.” Bkz. Ahmet Yücel, “Sika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/175.

[8] Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, (Matbaatü’l-Meclis Dâiratü’l-Meârif, 1973), 195.

[9] Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, (Kuveyt: Vizârâtü’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 1994), 2/100.

[10] Ahmed b. Alî Ebû Bekr el-Cessâs er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmü’l-Kur’an*, Thk. Muhammed es-Sâdik, Kamhâvî, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1985), 3/75.

[11] Şeybânî, *el-Asl*, 291.

[12] Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî, *Fethi’l-Kadir*, (Beirut: Dâru’l-Fikr, t.s.), 1/341.

aralarındaki bu ilişkiye dikkat çekmektedir.^[13] İbnü'l-Hümâm'ın bu tarifi, ihtiyatın yapılış gerekçelerinden bir diğeri olan, “*delillerin teâruz etmesine*” de işaret etmektedir.

İmam Muhammed'in, Cessâs'ın ve İbnü'l-Hümâm'ın ihtiyatla ilgili zikrettiklerinden hareketle Hanefî doktrinde ihtiyatın, *ihtiyata mebnî meselelerin çözümünde lehte de aleyhte de hüküm verilmesi mümkün olan durumlarda mükellefi sorumluluktan büyük ölçüde kurtaracak vecih ile hükmetme* olduğu söylenebilir. Bu vecih, kimi zaman en güvenilir (sikâ/evsak);^[14] kimi zaman en kuvvetli (akvâ)^[15] kimi zamanda en faziletli (efdal) ifadeleriyle kendini göstermektedir.

Tanımda *'ihtiyata mebnî meseleler'* ifadesiyle ihtiyatla amelîn hukukun belirli alanlarında aktif olduğuna; *'lehte de aleyhte de hüküm verilmesi mümkün olan'* ifadesiyle bu meselelerde ihtiyata hangi durumlarda başvurulduğuna, *'mükellefi sorumluluktan büyük ölçüde kurtarmak'* ifadesiyle ihtiyata neden başvurulduğuna; *'bu amaca hizmet eden vecih ile amel etme'* ifadesiyle de ihtiyatla amel etmede birden çok yol – yöntem olduğuna işaret edilmiştir. Doktrinde ihtiyat ilkesinin esas alındığı başlıca meseleler şöyledir: İbadetler,^[16] haramlar – helaller,^[17] hadler, kefareter,^[18] nikâh, talak, ric'at,^[19] iddet,^[20] nesep^[21], iffet^[22] ve ribevî akitler.^[23]

1.2. İhtiyat ile Amel Etme Keyfiyeti

Hanefî doktrinde yukarıda zikredilen ihtiyata mebnî meselelerde ihtiyaten (mükellefi sorumluluktan azamî ölçüde kurtarmak için) hüküm verilirken birden çok yol ve yöntemin takip edildiği ve birtakım kâidelere isnâd edildiği görülmektedir. Bu bağlamda bazı meselelerde kurala aykırı hüküm vermenin; bazı meselelerde mevcut halin ibkâsına hükmetmenin; bazı meselelerde de sonuca götürmesi kuvvetle muhtemel olan vesilelere sonucun hükmünün verilmesinin ihtiyat olduğu

[13] Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), Mukaddime 220. Ebû Yusuf'a göre, küçük yaştaki kız çocuğuyla cinsî münasebete girmenin hürmet-i musahere oluşturacağı görüşünün delili de ihtiyat sebebiyle istihsandır. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 9/76. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ünal Şahin, “Klasik Dönem İstihsân Taksiminin Artırılmasının İmkânı: İstihsân bi'l-İhtiyât Örneği”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30, (Haziran 2023), ss. 189-212.

[14] Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2/100.

[15] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/341.

[16] Serahsî, *el-Mebsût*, 1/246, 2/87.

[17] Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 244, 17/150, 26/123.

[18] Kasânî, *Bedâi'u's-Sanai'*, 3/62.

[19] Serahsî, *el-Mebsût*, 3/200.

[20] Serahsî, *el-Mebsût*, 6/31.

[21] Serahsî, *el-Mebsût*, 17/100.

[22] Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 25.

[23] Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 88, 12/178, 12/191, 13/123.

görülmüş ve ihtiyatın istihsân, istishâb ve sedd-i zerâyi' delilleriyle yakın ilişkili olduğu dikkat çekmiştir. Bunların yanı sıra ihtilaftan kaçınma, cem' yapma, kapsayıcı olan vecih (eb'adü'l-eceleyn, ekseru mâ kîle) ile hükmetme ve emrin fevre hamledilmesi de ihtiyat yapılırken başvuru yöntemlerdir. Aşağıda bu yol ve yöntemlerin işletilmesiyle elde edilen görüşlerden bazıları ve bunların ihtiyatla ilişkisi ele alınmıştır.

1.2.1. Yakîn Olan Bilgiyle Amel Edilmesi

Kesin olarak bilinen bir şeyin aksine kesin delil bulunmadıkça, sonradan meydana gelen şüphe ve tereddüte itibar edilmeyip yakîn olarak bilinen ile hüküm verilmesi, ihtiyatla amel etme yöntemlerinden biridir. Bu yöntem literatürde istishâb delili^[24] ve buna dayalı “*şekk ile yakîn zâil olmaz.*”^[25]; “*bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır*”^[26] küllî kâideleri ile yakın ilişkilidir. Bu yöntemle hükme varılan meselelerden bazıları ve bunların ihtiyatla ilişkisi şöyledir:

- “*Elbiseye veya namaz kılınacak yere namazın sıhhatine engel teşkil edecek pis bir madde bulaşır ve nerede olduğu tespit edilemezse, elbisenin ya da mekânın tamamının yıkanması gerekir.*”^[27]

Namaz konusu yukarıda zikredildiği gibi ihtiyata mebnî meselelerdendir. Bu meselede elbiseye ya da mekâna, namazın sıhhatine engel oluşturan bir pislğin bulaştığı bilgisi kesin; ancak nereye bulaştığı bilgisi net değildir. Dolayısıyla sadece bir kısmın temizlenmesi halinde pislğin temizlendiği bilgisi kesin olmayacaktır. Böyle bir şüpheden kurtulmak, elbisenin veya mekânın tamamının yıkanması ile mümkün olmaktadır. Aksi takdirde pislğin temizlendiği konusunda şüpheler devam edecektir. Bu durumda pislendiği kesin ancak temizlendiği şüpheli olan bir elbiseyle veya mekânda kılınan namazın, sıhhati de şüpheye girecek ve mükellef sorumluluktan tam olarak kurtulmuş sayılmayacaktır. Bu nedenle mükellefi sorumluluktan tamamen kurtarmak için ihtiyaten temizlik konusunda yakîn bilgiye ulaştırılan vecih ile yani o elbisenin ya da mekânın tamamının temizlenmesi gerektiği şeklinde hüküm verilmiştir. Çünkü ihtiyatla verilen hüküm, ihtiyatla amel edilmesi amacına uygun olmalıdır^[28] ki o amaç da yukarıda Cessâs'ın belirttiği gibi mükellefi sorumluluktan kurtarmaktır.

[24] İstishâb, istilâhta “bir zamanda sabit olan bir durumun aksini gösteren bir delil bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmektir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 23/376; Osman Şahin, “İslâm Hukuk Metodolojisinde İstishâb”, *OMÜİFD*, 12-13, (2001), 492.

[25] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-Hukkâm*, 1/49.

[26] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-Hukkâm*, 1/51.

[27] Kasâni, *Bedâi'u's-Sana'i*, 1/81.

[28] Semâi, Muhammed Ömer, *Nazarıyyetü'l- İhtiyâtı'l-Fikhî*, (Ürdün: Doktora Tezi, 2006), 46.

-“Kadın, üçüncü günde hayzından kesilir fakat kanaması, kendi âdet gününden önce kesilmiş olursa kocasıyla cinsî münasebete girmesi helal olmaz.”^[29]

Bu meselede, hayız hâli mevcut hâl olup, kadının hayız hâlinde çıkıp çıkmadığı yani tuhûr hâlinde şüphe vardır. Şöyle ki kendi âdetinin bitiminden önceki günlerde kadından tekrar kan gelme ihtimali kuvvetlidir. Bu nedenle hayız bittiği kesin bir delil ile sabit değildir. Dolayısıyla cinsî münasebeti haram kılan hayız illetinin varlığı ve buna binâen cinsî münasebetin haram olması da kuvvetle muhtemeldir. Hayızlıyken cinsî münasebetin yasak olduğu âyet-i kerime ile sabit olduğundan^[30] bu yasağın işleme ve günaha girme ihtimalini bertaraf etmek için ihtiyatla amel edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut hayız hâlinin aksini gösteren kuvvetli delil bulunmadığından ihtiyaten hayızın devam ettiğine ve bu durumdaki kadının, kocasıyla cinsî münasabette bulunmamasına hükmedilmiştir.

-“Mefkûdun malı, mîrasçılarına pay edilemez.”^[31]

Mefkûd, fıkıh terminolojisinde ölü mü, diri mi olduğu bilinmeyen kayıp kişiyi ifade eden terimdir.^[32] Bu durumda mefkûdun malının vârislerine intikâlini gerektiren sebebin (ölüm hâlinin) varlığı ve dolayısıyla vârislerin mîrasçı olma durumları şüphelidir. Mîras konularında ihtiyata uygun olan şüphenin hakikat gibi addedilmemesi ve şüphe ile hüküm verilmemesidir. Zira bu durumda mefkûdun malının muhtemel vârislerine pay edilmesi, malının rızası dışında elinden çıkmasına ve zâyi olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle mefkûdun durumu hakikaten ya da hükmen netleşene kadar ihtiyaten malı mîrasçılara taksim edilmemelidir. Burada ihtiyatla amel, istishâb delili ile yapılmıştır. Şöyle ki mefkûdun yaşadığı bilgisini aksi yönde değiştirecek (öldüğüne dâir) kesin bir bilgi olmadığından ihtiyaten önceki halinin (hayatının) devamına ve malının taksim edilmesine hükmedilmiştir.

-“Hünsâ mirasçı olduğunda ihtiyaten iki hisseden (kızın ve erkeğin hissesinden) az olanı alır. Örneğin; ölen kişinin mirasçı olarak bir oğlu bir de hünsâ evladı varsa, oğula iki hünsâyâ bir hisse verilir.”^[33]

Hünsâ kız ise bir, erkek ise iki hisse alması gerekir. Bir hisse alacağı kesin ancak ikinci hissede şüphe vardır. Şüphe ile mîras tahakkuk edemeyeceğinden^[34]

[29] İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, 1/294.

[30] el-Bakara 2/222.

[31] Serahsî, *el-Mebsût*, 30/54; Molla Hüsrev, *Düreru'l-Hukkâm*, 2/127.

[32] Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/353.

[33] Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 5/115.

[34] Heyet, *Fetavây-i Hindiyye*, 6/456.

ihtiyaten hüsnânın az olan hisseyi alması yönünde hüküm verilmiştir.^[35] Çünkü bir hisse alacağı bilgisi kesin; ancak ikinci hisseyi almasının hakkı olup olmadığı şüphelidir. Yani haksız kazanç olma ihtimali mevcuttur. Şüpheli olan vecih ile hüküm verilmesi, mükellefi günah işlemekten tamamen kurtarmayacaktır. Dolayısıyla ihtiyaten mükellefi sorumluluktan tamamen kurtaracak olan vecih ile yani her iki durumda da alacağı hisseyi alması gerektiği yönünde hüküm verilmiştir.

- “Bir kimse iki günde iki vakit namazı unutsa, onların hangi namazlar olduğunu bilirse iki günün bütün namazlarını kaza etmesi gerekir.”^[36]

Bir kimse, iki gün içinde iki vakit namazı kılmadığını kesin olarak bilse; ancak bu iki namazın hangisi olduğunda yani hangi iki namazı kaza edeceğinde şüphe etse, sorumluluktan tamamen kurtulmak için ihtiyaten iki günlük kaza namazı kılması gerekmektedir. Aksi halde kesin olarak iki vakit namazını kılmadığı bilgisi, kılmadığı namazları kaza edip etmediği konusundaki şüphesiyle zâil olmayacaktır. Dolayısıyla bu şüpheden kesin kurtuluş, iki günlük namazların hepsini kaza etmekle mümkündür.

- “Zekâtını verip vermediği konusunda şüpheye düşen kişinin zekâtını yeniden vermesi gerekir.”^[37]

İbadet konularında aslanan mükellefin sorumluluktan tam olarak kurtulmasını sağlayan vecih ile hükmetmektir.^[38] Bu sebeple şayet kişi, zekâtını verdiğini hatırlamıyorsa bu durumda zekât yükümlülüğünün devâmına yani zekâtını vermediğine ve bu yükümlülüğünden kurtulmak için vermesi gerektiğine hükmedilir. Çünkü zekâtını verdiği halde tekrar vermesinin bir zararı olmamakla birlikte şayet vermemişse sorumluluğu devam ettiğinden zekâtını verme yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekecektir. Ancak zekâtını vermiş gibi kabul edildiğinde vermemiş olma ihtimali ve yükümlülüğü yerine getirmeme ihtimali devam edecektir. İhtiyat olan mükellefi sorumluluktan tamamen kurtarmak olduğundan yakîn olan bilgiyle amel edilmiştir.

1.2.2. Sebebin, Sonuç Yerine İkame Edilmesi^[39]

İhtiyatla amel etme yollarından bir diğeri, (bilhassa aile hukuku alanında) sonuca götürmesi kesin ya da kuvvetle muhtemel olan sebebin, sonuç yerine ikâme edilerek hüküm verilmesidir. Çünkü ancak bu şekilde yasaklanan bir şeyin

[35] Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/115.

[36] Serahsî, *el-Mebsût*, 2/102.

[37] Heyet, *Fetavây-i Hindîyye*, 1/180.

[38] İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 2/300.

[39] Kasânî, *Bedâ'ü's-Sana'i*, 1/30, 2/259; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/188.

yapılması ihtimalinin önüne geçilmiş olunacak ve ceza alma ihtimali ortadan kalacaktır. Bu da Cessâs'ın da zikrettiği gibi ihtiyat yapmanın esas amacıdır. Bu yöntemle hüküm verilen meselelerden bazıları şöyledir:

- “*Şehvetle dokunma, öpme, ve okşama, hürmet-i musâhere*^[40] *oluşturur.*”^[41]

İslam hukukunun aslî kaynaklarına göre, nikah akdiyle birlikte bazı kişiler arasında dâimi evlenme engelleri oluşmaktadır. Ancak nikahsız olan ilişki, şehvetle dokunma, öpme vb. fiillerin evlenme engeli oluşturup oluşturmadığı meselesi nasslarda kesin olarak zikredilmiş değildir. Hanefiler, yasaklanan bir nikah akdine imkan verilmiş olmamak için cinsel ilişkiye götürmesi kuvvetle muhtemel olan bu sâikleri ihtiyaten sonuç yerine yani ilişki yerine ikâme etmiş ve tıpkı cinsel ilişkide olduğu gibi bu fiillerle de hürmet-i musâhere oluşacağı yönünde hüküm vermiştir.

- “*Halvet-i sahiha*^[42] *gerçekleştğinde cinsî münasebetin olması kuvvetle muhtemel olduğundan kadına iddet gerekir.*”^[43]

İddet, ayrılık vaki olduğunda kadının yeni bir evlilik yapmadan önce beklemesi gereken zorunlu bir süredir.^[44] Aile hukuku alanında (nikâh, ric'at vs.) birçok meselenin hükmü de iddete bağlı olduğundan iddet, ihtiyatla amel edilmesi gereken konulardandır.^[45]

Bu meselede cinsî münasebete götürme ihtimali kuvvetli olan halvet-i sahiha (sebeup) mükellefi sorumluluktan tamamen kurtarmak için cinsel ilişki (sonuç) yerine ikâme edilmiş ve cinsel ilişki olmuş gibi addedilerek kadına iddet gerektiğine hükmedilmiştir.^[46]

[40] Hürmet-i musâhere: Fıkıh terimi olarak sıhriyet ve musâheret “evlilik sebebiyle meydana gelen hisımlık” demektir. Bu hisımlık sebebiyle oluşan evlilik engelini “hürmet-i musâhere” denilir. Hamza Aktan, “Sihriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 37/111.

[41] Serahsî, *el-Mebsût*, 4/207, 9/117; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/88.

[42] Halvet-i sahiha: Sahih nikâh akdinden sonra eşlerin cinsel birlikteliğine engel teşkil etmeyecek şekilde birarada bulunmaları haline denir. Orhan Çeker, “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/384.

[43] Kasânî, *Bedâi'ü's-Sanai'*, 3/191.

[44] Halil İbrahim, Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21/466.

[45] Serahsî, *el-Mebsût*, 6/31; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/104.

[46] Kasânî, *Bedâi'ü's-Sanai'*, 3/ 191.

1.2.3. Genel Kurala Aykırı Hüküm Verme

İhtiyatla amel etmenin bir başka yolu da bir meselede benzerlerine göre hüküm vermek değil de daha güçlü görülen delile göre hüküm vermektir. İhtiyatın bu türü, istihsân delili ile yakın ilişkilidir. Şöyle ki istihsân, “*daha kuvvetli görülen bir husustan dolayı bir meselede benzerlerinin hükmünden başka bir hükme geçmektir.*”^[47] İhtiyatın istihsân yapma gerekçelerinden biri olduğunu İmam Muhammed *el-Asl*'da zikretmekte ve örnek olarak da Ebû Hanîfe'nin, “*Bir kuyuda ölmüş ve şişip dağılmış bir tavuk veya buna benzer bir hayvan görülürse; bu kuyudan abdest alan kişi, üç gün üç gecelik namazını kaza eder.*”^[48] görüşünü vermektedir. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki gerekçesi şudur: Kişi abdest aldığı anda bu kuyunun suyu temiz bile olsa kişi bir kere daha namaz kılmış olmakta ve bunda herhangi bir zarar söz konusu olmamaktadır. Ayrıca böyle yapmakla kendine farz olan bir hususu terk etme ihtimalinden de kurtulmaktadır. Aksi halde sorumluluğu yerine getirip getirmediği hususu şüpheli olacaktır. Çünkü abdest aldığı anda suyun pis olma ve dolayısıyla namazın sıhhati için gereken hadesten taharet şartının yerine gelip gelmediği şüpheli olacaktır. İbadet konularında ise aslolan şüphe doğurmayan cihetin esas alınmasıdır. Bu sebeple Ebû Hanîfe, İmameynin yaptığı gibi istishâb delili ile hareket etmemiş; daha kuvvetli gördüğü istihsân delili ile amel etmiştir.

1.2.4. İhtilafın Kaçınma:

İhtiyatla amel etmenin bir başka yolu, muhalif görüşleri dikkate alarak mükellefi sorumluluktan kurtaracak olan vecih ile hükmetmektir. Çünkü bir meselede ihtilaf olması, karşı tarafın görüşünün de doğru olma ihtimalinin varlığına delildir. Yani mezhebin görüşünün doğruluğuna bir nev'î şüphe karışmaktadır. İhtiyat ise şüpheden âri olacak vecih ile hükmetmektir. Çünkü ancak bu şekilde ihtiyat yapmanın amacı olan mükellefi sorumluluktan çıkarma işi gerçekleşmiş olmaktadır. Bu şekilde ihtiyaten verilen hükümlerden bazıları şöyledir:

-“*Öğle namazını, cisimlerin gölgesi fey-i zevâl hariç bir misli olunca kadar geciktirmemek, ikindiye de iki misli olmadan kılmamak gerekir.*”^[49]

Öğle namazının çıkış vaktiyle ikindinin giriş vakti konusunda fâkihler arasında ihtilaf vardır. Fakihlerin çoğu, cisimlerin gölgesi fey-i zevâl hariç kendisinin bir misli olunca (asr-ı evvel), Ebû Hanîfe ise iki misli olunca öğle vaktinin çıktığı ve ikindi vaktinin girdiği (asr-ı sâni) görüşündedir. Buna göre namazın sıhhat şartı olan vakit hakkında şüpheden kaçınmak ve sorumluluktan kurtulmak amacıyla

[47] Ali Bardakoğlu, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 23/339; Osman Şahin, “İstihsân Yönteminin Akıl Gerekçeleri ve Bazı Uygulama Şekilleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/4, (2008), 43.

[48] Şeybânî, *el-Asl*, 220.

[49] İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtâr*, 1/359.

ihtiyaten öğle namazını cisimlerin gölgesi fey-i zevâl hariç bir misli oluncaya kadar geciktirmemek, ikindi namazını da cisimlerin gölge boyu iki misli olmadan kılmamak gerektiğine hükmedilmiştir.^[50]

-“Cuma namazının aynı şehirde birden çok yerde kılınması zarureten caiz olmakla birlikte hilaftan kurtulmak için ihtiyaten zuhr-i âhir kılınması gerekir”^[51]

Zuhr-i âhir namazının gerekliliği konusunda fakîhler arasında ihtilaf vardır. Bu tartışmanın çıkış noktası, Cuma namazının aynı şehirde birden çok yerde kılınmasının caiz olup olmadığıyla ilgilidir. Ebû Hanife’ye göre, aynı şehirde birden çok yerde Cuma namazı kılınabilir. Çünkü bu durumda “Cuma namazı ancak şehirde kılınır” hükmü gerçekleşmiştir. Burada sayı önemli değildir. Ancak Ebu Hanife’nin hilafında hüküm veren fakîhler de vardır. Bu fakîhlere göre, aynı şehirde müteaddid yerlerde Cuma namazı kılmanın caiz olduğu hiçbir sahabî veya tabiînden nakledilmemiştir. Hanefî fakîhler, bu meselede ihtilaf kuvvetli olduğundan ibadetin sıhhati hususunda şüpheden kurtulmak için ihtiyaten zuhr-i âhirin kılınması gerektiğine hükmetmiştir.^[52]

-“Hacir altındaki kişi umre yapmak istediğinde ona izin verilir.”^[53]

Hanefilere göre umre yapmak vacip değil, nafil bir ibadettir. Lâkin umreyi hac gibi vacip gören fakîhler de vardır. Bu konuda ihtilaf olması yani umrenin vacip olma ihtimalinin bulunması nedeniyle Hanefiler, mükellefi sorumluluktan tam olarak çıkarmak için ihtiyaten mahcûr olana umre için de izin verileceği şeklinde hüküm vermişlerdir.

-“Kadın gusûl abdesti alırken mazmaza ve istinşâk yapmasa da kocanın ric’at hakkı biter”

Gusûlde mazmaza ve istinşâkın hükmü konusunda fakîhler arasında ihtilaf vardır. Bazı fakîhler bunu gerekli görmemektedir. İmam Muhammed de bu fakîhlerin ihtilafı (mazmaza ve istinşâk olmadan guslün tamam olması ihtimali) sebebiyle karısını ric’î talakla boşayan kocayı günah işleme ihtimalinden tam olarak kurtarmak için ihtiyaten onun ric’at hakkının bittiğine hükmetmiştir.^[54]

[50] İbn Âbidîn, *Reddü’l- Muhtâr*, 1/359; İrfan Yücel, “İbadet Vakitlerinde İhtiyat ve Temkin”, İbadetler ve Aile Hayatı İle İlgili Bazı Meseleler, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V*, (DİB Yayınları, Ankara: 2012),213.

[51] İbn Âbidîn, *Reddü’l- Muhtâr*, 2/145-146.

[52] İbn Âbidîn, *Reddü’l- Muhtâr*, 2/145-146.

[53] Şeybânî, *el-Asl*, 220; Serahsî, *el-Mebsût*, 24/172.

[54] Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, 2/179.

-“*Her rek’atta Fâtiha sûresinden önce bismelenin çekilmesi vaciptir.*”^[55]

Hanefilere göre, besmele Fâtiha sûresi’nden bir âyet değildir. Ancak imam Şafî’ye göre besmele, Fâtiha sûresinden bir âyettir. Hanefiler bu konuda Şafî’nin ihtilafı sebebiyle bismelenin Fâtiha sûresinden bir parça olup okunmaması halinde eksik olma ihtimalini bertaraf etmek ve böylece mükellefin sorumluluktan tam olarak çıkması amacıyla ihtiyaten Fatiha sûresinden önce besmele çekmeyi vacip görmüşlerdir.

1.2.5. Cem’ Yapma

Doktrinde ihtiyatla amel etmenin bir başka yolu, yapılması ya da terk edilmesi konusunda şüphenin bulunduğu bir meselede iki ayrı durumu da dikkate alarak hüküm vermektir. Örneğin: “*Temiz olup olmadığı belli olmayan şüpheli sudan başka suyu olmayan kişiye, bu suyun temiz olma ihtimaline binâen abdest alması, temiz olmama ihtimaline binâen de teyemmüm yapması gerektiği*”^[56] şeklinde hüküm vermek bu tür ihtiyata girmektedir. Bu meselede abdestin alınması mı gerekir yoksa terk edilmesi mi gerekir şeklinde bir iştibah söz konusudur. Şayet yalnızca abdest alması gerektiği söylenirse suyun temiz olmaması durumunda abdesti; yalnızca teyemmüm yapması gerektiği söylenirse de eğer su temiz ise su varken teyemmüm yapmış olacağından teyemmümü geçersiz olacaktır. Mükellefi sorumluluktan kurtarmanın yolu ihtiyaten iki ihtimalin de gerektirdiği ile amel edilmesi olduğundan bu şekilde hüküm verilmiştir.

Bu şekilde çözüme kavuşturulan bir diğer mesele şöyledir:

-“*Bir yerde Cuma namazı kılınmasının caiz olup olmadığı konusunda şüpheye düşüldüğünde, Cuma ehlinin Cuma namazından sonra zuhr-i âhir kılması sorumluluktan tamamen çıkma açısından vaciptir.*”^[57]

Cuma namazının edâsının sıhhati için Cuma namazı kılınacak mekânda aranan birtakım şartlar vardır.^[58] Bunlardan biri eksik olduğunda kılınan namazın sıhhatine hâlel gelmektedir. Dolayısıyla Hanefiler, böyle bir şüphe hâsıl olduğunda sorumluluktan tamamen kurtulmak için her iki ihtimale göre namazı sahih kılacak vecih ile yani Cuma namazı caizse kılınmış olmakla; caiz değilse öğle namazının farzı edâ edilerek sorumluluktan çıkılmış olacağından Cuma namazından sonra zuhr-i âhir kılınmasına hükmetmiştir.

[55] Serahsî, *el-Mebsût*, 1/16.

[56] Serahsî, *el-Mebsût*, 1/60.

[57] Nizameddîn el- Belhî vd., *Fetavây-i Hindiyye*, (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1310/1889), 1/145.

[58] Molla Hüsrev, *Düreru'l-Hukkâm*, 1/136.

1.2.6. Kapsayıcı Olan Vecih ile Amel Etme

Doktrinde ihtiyatla amel etmenin bir başka yolu, kapsayıcı olan vecih ile amel ederek mükellefi sorumluluktan çıkarmış olmaktır. Bu şekilde ihtiyaten verilen hükümlere örnek şöyledir:

-“*Hamileyken kocası öden kadının iddeti, hamilelik iddeti ile vefat iddetinden uzun olandır.*”^[59]

İddet süreleri, Yüce Allah tarafından âyet-i kerimede bildirilmiştir. Buna göre kocası ölen kadının iddeti, dört ay 10 gün;^[60] hamile kadının iddeti ise doğum yapıncaya kadardır.^[61] Ancak kadın hamileyken kocası öldüğü takdirde hamilelik iddeti mi yoksa vefat iddeti mi bekleyeceği konusu nasslarda açıkça belirtilmemiştir. Bu durumda vefat iddeti ile hamilelik iddeti konusundaki deliller teâruz etmiştir. Bu konuda Ebû Hanife, ihtiyaten uzun olanın esas alınması gerektiğine hükmetmiştir. Çünkü böyle yapıldığı takdirde her ikisiyle de amel edilmiş ve mükellef sorumluluktan kesin olarak kurtulmuş olmaktadır ki ihtiyat yapmanın amacı da budur.

Bu görüşe benzer bir diğer örnek şudur:

-“*Koca ölüm hastalığındayken karısını boşar ve kadının iddeti bitmeden kocası ölürse, kadının boşanma ile vefat iddetinden uzun olanı beklemesi gerekir.*”

Boşanan kadının iddeti şayet kadın hayız görüyorsa üç kurû’dur.^[62] (Kurû’ Hanefîlere göre 3 hayız dönemidir) Vefat iddeti ise yukarıda belirtildiği gibi dört ay 10 gündür. Bu durumdaki bir kadının iddeti konusunda deliller teâruz ettiğinden Ebû Hanife ile İmam Muhammed, “her iki iddeti de beklemesi lazım gelir”, der.^[63] Bu sebeple uzun olan iddetin beklenmesi halinde kısa olan iddet de beklenilmiş olacağından uzun olan iddetin beklenmesine hükmetmişlerdir.

Bu yöntemle ihtiyaten verilen bir başka hüküm şöyledir:

-“*Bir kimse ifrad haccına mı yoksa kıran haccına mı niyet ettiğinde şüphe ederse haccını kıran haccı olarak yapar.*”^[64]

İfrad haccı, umresiz olan hacc çeşididir. Kıran haccında ise hem umre hem de hacc birlikte yapılmakta olduğundan kıran haccı ifrad haccını da kapsamaktadır.

[59] Serahsî, *el-Mebsût*, 5/13.

[60] el-Bakara 2/234.

[61] et-Talâk, 65/4.

[62] el-Bakara 2/228.

[63] Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/275.

[64] Kasânî, *Bedâi’u’s-Sana’i*, 2/179.

Bu sebeple kıran haccı yapan kişi ifrad haccını da yapmış olduğundan niyetinde şüphe eden kişinin haccını ihtiyaten kıran haccı olarak yapması gerekir.

Bu meseleyle ilişkili bir diğer örnek şöyledir:

-“*Bir kişi, hac ya da umre için niyet etse ancak hangisine niyet ettiğini unutsa, sonra da muhsar^[65] olsa hedy kurbanı ile ihramdan çıkar. Bu kişiye hem umre hem de hac kazası yapmak vacip olur.*”^[66]

Bu durumdaki kişinin her ikisine de niyet etmiş olma ihtimali olduğundan sorumluluktan tamamen kurtulması için ihtiyaten hem umre hem de hac kazası yapmasına hükmedilmiştir.

Bu yöntemle ihtiyaten çözümlenen bir diğer mesele, teşrik tekbirlerinin günleri konusudur. İmameyn, mükellefi sorumluluktan çıkarmak için ihtiyaten bu yöntemle amel etmiştir. Şöyle ki teşrik tekbirlerinin ne zaman başladığı ve bittiği konusunda sahabenin ileri gelenleri ihtilaf etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd (r.a), teşrik tekbirlerinin arefe günü sabah namazında başlayıp birinci gün ikinci vaktiyle birlikte 8 vakit getirildiğini, Hz. Ali ve bir rivayetine göre Hz. Ömer, arefe günü sabah namazında başlayıp bayramın son günü ikinci namazıyla birlikte 23 vakit getirildiğini söylemektedir. Hz. Ömer'den tekbirlerin öğle namazında bittiği şeklinde bir rivayette de gelmiştir. Genç sahabelerden İbn Abbas ve İbn Ömer, tekbirlerin bayramın birinci günü öğle namazında başladığını rivayet etmişlerdir. Bu ihtilaf sebebiyle Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed, rivayetlerden vakit olarak daha kapsamlı olanı esas almayı, bu rivayetle amel edildiğinde şüpheden kesin çıkılacağı için ihtiyata uygun gördüklerinden tercih etmişlerdir.^[67]

1.2.7. Emir Siğasını Fevre Hamletme

Doktrinde ihtiyatla amel edilirken izlenen yollardan biri de emir siğasının fevre hamledilmesidir. Şöyle ki emir siğasının hem fevre (ilk imkan halinde derhal yapılması) hem de terâhîye (imkan varken ertelenmesi) hamledilmesi ihtimal dâhilindedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf, ihtiyatlı davranılması gereken ibâdet konularında sorumluluktan azamî ölçüde çıkmak için emrin fevre hamledilmesi gerektiği düşüncesindedir. Buna örnek şöyledir:

-“*Zekât fevrî, derhal yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Onu mazeretsiz geciktiren kişi günahkâr olur.*”^[68]

[65] Muhsar: Hac veya umre rükünlerini ifâdan alıkonulan kimseye denir. Salim Öğüt, “İhsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21/548.

[66] Serahî, *el-Mebsût*, 4/116.

[67] Kasâni, *Bedâi'u's-Sanai'*, 1/196-197; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/86.

[68] İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/271; Heyet, *Fetavây-i Hindiyeye*, 1/170.

Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre, zekât vermekle mükellef olan kişinin bunu mazeretsiz olarak geciktirmesi hoş görülmemektedir. Çünkü onda yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin hakkı vardır. Geciktirilmesi halinde zekât verilecek malın çalınması, telef olması gibi ihtimaller bulunduğundan ihtiyaten ertelenmemesine ve mümkün olan en yakın zamanda verilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.

-“*Hacc, vacip olduğunda derhal yerine getirilmesi gereken farzlardandır.*” [69]

Bu görüş, Ebû Yusuf'a aittir. Ebû Hanife'nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmektedir. İmam Muhammed ve Şafî ise ömürde bir kere yerine getirilmesi vacip olduğuna göre, fevrî olmadığı görüşündedirler. Onlara göre, kişi namazı nasıl ki vakti içinde istediği anda kılabilirse hacca da istediği yıl gidebilir.

Ebû Yusuf ile Ebû Hanife ise hacc ibadetinin fevrî oluşunu ihtiyat gerekçesine dayandırmaktadır. Şöyle ki hacc ile ilgili emir, hem fevre hem de terâhiye hamledilebilir şeklindedir. Bu durumda ihtiyat yapmanın amacı, mükellefi sorumluluktan azamî ölçüde kurtarmak olduğundan ihtiyata uygun olan vecih de emri fevre hamletmektir. Çünkü hacc, yılın belli bir ayında yapılabilmekte ve vacip olduğu yıl gidilmediği takdirde bir yıl daha beklemek gerekmektedir. Bir yıl ise uzun bir zamandır ve kişinin bu süre içinde ölme ihtimali vardır. Dolayısıyla kişinin hacc vazifesini yapmadan vefat etmemesi için imkan bulunduğu ilk anda gitmesi ihtiyata uygun olur.^[70]

1.3. İhtiyatla Amel Ederken Dayanılan Küllî Kâideler

Hanefî doktrininde ihtiyata mebnî meselelerin çözümünde hüküm verilirken birtakım kâidelere başvurulmaktadır. Bu kâideler, şunlardır:

“Haram ile helal çatıştığında haram yönü tercih edilir”, “Şüphe, hakikat gibidir”, “Zann-ı gâlib yakîn ifade eder”, “Dörtte bir, küll makamındadır”, “Çoğunluğa bütünü hâkimdir”, “Şüphe ile had cezaları düşer”, “Şüphe, kefareti düşürür”.

1.3.1. Haram İle Helal Çatıştığında Haram Yönü Tercih Edilir^[71]

Yukarıda bahsedildiği gibi ihtiyat ilkesi, mükellefi sorumluluktan azamî ölçüde kurtarmak gayesiyle işletilen bir ilkedir. Bu kâide, ihtiyata mebnî bir meselede yasaklayıcı ile mubah kılıcı iki durum çatıştığında şüpheden uzak durmak için

[69] Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/132; Semerkandî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebûbekr, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/380.

[70] Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/132; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 1/380.

[71] Kasânî, *Bedâi'u's-Sanai'*, 5/198; Serahî, *el-Mebsût*, 11/ 244, 17/150, 26/123; Semerkandî, *Mizanü'l-Usûl*, 1/695.

yasaklayıcı olan yönün tercih edilmesini ifade etmekle ihtiyatın yapılış gayesine hizmet etmektedir. Bu kâideye dayalı ihtiyaten çözüme kavuşturulan meselelerden bazıları şöyledir:

- “*Hünsanın ipek giymesi ve altın ziynet eşya takınması mekruhtur.*”^[72] İpek ve altın ziynet eşyası kadınlara mubah, erkeklere ise haramdır. Ancak hünsâya haram olması için hükmün illetinin hünsâda varlığı (yani erkek oluşu) şüphelidir. Dolayısıyla erkek mi kadın mı olduğu belirsiz olan hünsânın bunları kullanması meselesinde hüküm ibâha ile tahrîm arasındadır. Haramlar – helaller konusu ihtiyata mebnî olup, ihtiyata mebnî meselelerde mükellefi günah işlemekten kurtaracak vecih ile amel etmek gerektiğinden burada ihtiyata uygun olan vecih haramlık yönünün tercih edilmesidir. Çünkü ancak bu şekilde günaha girmiş olma ihtimalinden tam olarak kurtulmuş olunur. Bu meselede haram hükmünü verebilmek için gereken kesin bilgi/kat’î delil bulunmadığından mekruh hükmü verilmiştir.

Buna bir başka örnek şöyledir:

- “*Bir kimsenin yanında bulunan câriye doğum yapsa, bu kişi de “ben onunla nikâhlardım çocuk da bu nikâh sebebiyledir” deyip nesebi ikrar etse; efendi ise “hayır ben onu bin dirheme sattım, çocuk da milk-i mü’t’a sebebiyledir” dese, her ikisi de çocuğun nesebinin ispatında ittifak ettiği için çocuğun nesebi bu kişiden sabit olur; ancak câriye ile cinsî münasebet her iki erkeğe de helâl olmaz. Çünkü cinsî münasebetin helâl olmasının sebebi konusunda ihtilaf vardır. Efendi nikâhı, koca da satın almayı inkâr etmektedir. İhtiyaten şüphe ile cinsî münasebete cevaz verilemez.*”^[73]

Bu meselede câriye ile cinsî münasebeti helal kılan nikâhlanma ya da satın alma konusunda her iki tarafın birbirinin iddiasını nakzetmesi nedeniyle cinsî münasebeti helal kılan durumların varlığı da şüpheli duruma düştüğünden ihtiyaten câriye her iki erkeğe de haram kılınmıştır. Efendi, câriyeyi sattığını söyleyerek onu reddetmektedir. Koca da câriyeyi satın almadığını söyleyerek reddetmektedir. Dolayısıyla câriyenin her iki tarafın da mülkü olmadığı sabit olmaktadır. Nikâh konusunda ise efendinin itirazı nedeniyle şüphe hasıl olduğundan kocanın tek başına ikrârı cinsî münasebeti helâl kılmaya yeterli değildir. Çünkü helâller ve haramlar konusu ihtiyata mebnîdir. Bu meselede câriyenin kocaya helâl olması ile haram olması birbiriyle çatışmıştır. İhtiyata mebnî meselelerin çözümünde haram ile helal teâruz ettiğinde ihtiyatlı olan haram yönünün tercih edilmesi olduğundan cariye kocaya helal kılınmamıştır.

[72] Serahsî, *el-Mebsût*, 30/106.

[73] Serahsî, *el-Mebsût*, 17/150.

Bu yöntemle ihtiyaten verilen bir diğer hüküm şöyledir:

-“Köpek avladığı avı yerse, önceden avlayıp sahibinin elinde olan avların yenilmesi de helal olmaz.”^[74]

Köpeğin eğitilmişliğinin alâmeti, avı yememesidir. Avı yemesi, daha önceden avlayıp da yemediklerini, tokluğu sebebiyle yememe ihtimalini akla getirmekte ve bu da, onları sahibi için avladığı konusunda şüpheye sebebiyet vermektedir. Bu durumda köpeğin avlayıp da yemediği avların, sahibine helal mi haram mı olduğu konusunda hüküm, sahibi için avladığından helâl olması ihtimali ile aslında kendi için avlayıp tok olduğu için yememesinden dolayı haram olması ihtimali arasındadır. Mesele, ihtiyata mebnî alanda olduğundan ve ihtiyata mebnî alanda helal ile haram teâruz ettiğinde kâide, haram yönünün tercih edilmesi olduğundan hareketle bunların yenilmesinin helâl olmayacağına hükmedilmiştir.

1.3.2. Şüphe, Hakikat Gibidir

Hanefî doktrinde bu kâide, genellikle aile hukuku ve ribâ ile ilgili meselelerde hükme götüren münasip vasfın/illetin varlığı konusunda şüphe yaşandığında işletilmektedir. Şüphe, sözlükte “benzer ve denk olmak, birbirine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak; belirsizlik, karışıklık ve kuşku” gibi mânalara gelir.^[75] Fıkıh usulünde şer‘î bir hüküm, konu veya durumla ilgili kesin bilgi ve kanaate varamamaktan doğan tereddüt ve kararsızlığı ifade eder. Bu durum, müctehidin ihtiyata başvurmasını gerektiren sebeplerin başında gelmektedir.^[76] Şöyle ki bu tür durumlarda cevabı aranan mesele, mükellefe serbest de olabilir yasak da olabilir. Hanefî mezhebi imamları prensip olarak, şüphenin hasıl olduğu mesele, aile hukuku, ribâ ya da haramlar - helâller konusundaysa şüphenin hakikat gibi kabul edilip amel edilmesinin ihtiyat olduğu görüşündedir.^[77] Bu konuya örnekler şöyledir:

-“Alışverişte karşılıksız bir fazlalık olduğu ile ilgili şüphe edilmesi durumunda bu akit, fâsid olur.”^[78]

Alışverişte karşılıksız fazlalık ribâdır. Ribâ ise âyet-i kerîme ile haramdır.^[79] Dolayısıyla alışverişte karşılıksız fazlalık olup olmadığında şüphe etmek, alışverişte ribâ olup olmadığında şüphe etmek demektir. Bu durumda ribâ yasağını

[74] Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 244.

[75] Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 39/263.

[76] Şeybânî, *el-Asl*, 119; Kasânî, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 1/27.

[77] Serahsî, *el-Mebsût*, 12/179, 18/99-100; Kasânî, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 3/192, 5/198.

[78] Serahsî, *el-Mebsût*, 12/179.

[79] Âli- İmrân 3/130-132.

işlemekten tamamen korunmanın yolu, bu tür akitlere cevaz vermemektedir. Bu nedenle bu tür akitlere, mükellefi ribâdan uzak tutmak için ihtiyaten fasit/geçersiz hükmü verilmiştir.

- *“Buğday, arpa ve mercimek başaklarında kendi cinsleri dışında birşey karşılığında satılabilir. Ancak kendi cinsleri karşılığında satılamazlar.”* [80]

Buğday, arpa ve mercimek kendi cinsleriyle mübadele edilecekleri zaman ribânın tahakkuk etmemesi için miktarlarının eşit olması gereken ürünlerdir. Halbuki bu ürünler, başaklarında yani henüz hasat edilmeden miktarlarının belirlenmesi mümkün değildir. Bu durumda hemcinsleriyle mübadele edilmeleri halinde aralarında miktar eşitliği yönünden şüphe hâsıl olacaktır. Bu da alışverişe faiz şüphesi karışması anlamına gelecektir. Bu durumda mükellefi günah işleme ihtimalinden kurtaracak olan vecih, şüphenin, hakikat gibi kabul edilmesi^[81] yani ribâ tahakkuk ediyormuş gibi kabul edilip, hüküm verilmesidir.

- *“Satıcının, belli bir fiyata sattığı malı müşteriye teslim ettikten sonra henüz bedelini almadan sattığı fiyattan daha düşük bir fiyata müşterisinden geri satın alması caiz değildir.”* [82]

Literatürde bey’ul-‘îne^[83] olarak ifade edilen bu tür alışverişler, faiz almak için formaliteden yapılmış bir akde benzetilmektedir. Bu sebeple de bünyesinde faiz şüphesi barındırmaktadır. Mükellefi ribâdan tamamen korumak için aslında şeklen caiz olan bu akde ihtiyaten cevaz verilmemiştir. Burada ribâ şüphesi hakikaten var gibi kabul edilmiştir.

- *“Buğday ile unun birbirleri karşılığında selem akdi yapılması caiz değildir.”* [84]

Bu hükmün gerekçesi, buğday ile unun aynı cins olma ihtimali ve bu ihtimâl binâen aralarında ribânın cereyan etme şüphesi olmasıdır. [85] Dolayısıyla bu meselede de ihtiyaten buğday ile unun aynı cins olma şüphesi hakikaten aynı cinslermiş gibi kabul edilerek hüküm verildiği görülmektedir.

- *“Borç alınan gümüşlere ağırlığı belli olmayan gümüş karşılığı sulh yapmak caiz değildir.”*

[80] Merğınânî, *el-Hidâye*, 3/26; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-Râik*, 5/329.

[81] Merğınânî, *el-Hidâye*, 3/26.

[82] Kasânî, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 5/198.

[83] Hacı Yunus Apaydın, “İne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 22/283.

[84] Serahsî, *el-Mebsût*, 12/177.

[85] Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 88.

Bu hükmün gerekçesi alınan ile verilen aynı tür olmasından dolayı aralarında fazlalık ribâsı bulunma ihtimalidir. İhtiyat, olasılık dahilindeki bu fazlalığın hakikaten var gibi kabul edilerek hüküm verilmesidir.^[86] Çünkü aksi halde ribâ yasağını işleme ihtimalinden tam olarak kurtulmuş olunmaz. Ribâ ise ihtiyata mebnî meselelerdendir.

- “Bir kadının kocası ölse veya onu boşasa, kadın iddeti bittikten sonra bir çocuğu emzirse, kadının eski kocasıyla süt çocuğu arasında süt akrabalığı oluşur. Çünkü kadından süt gelmesine sebep, eski kocanın cinsî münasebetidir. Kadın, bu çocuğu emzirirken başka bir evlilik yapsa, o kocasından hamile kalmadıkça hüküm yine böyledir. Ancak hamile kalması durumunda ihtiyaten her iki koca da süt baba sayılır.”^[87]

Emzirilen çocuk ile süt baba arasında süttten kaynaklı akrabalığın oluşmasının illeti, o anneden süt gelmesine sebep olan koca olmaktır. Kadının sütünün ilk geliş sebebi boşandığı kocasıdır. Bu kocanın sütün sahibi olan baba oluşunda şüphe yoktur. Ancak daha sonra evlenip, evlendiği kocasından hamile kalması durumunda ikinci kocanın sütün sahibi olma durumunda şüpheye düşülmüştür. Nesep konuları, ihtiyatla amel edilmesi gereken ve bu sebeple şüphenin hakikat addedildiği bir konudur.^[88] Bu sebeple ikinci koca da ihtiyaten sütün sahibi baba gibi kabul edilir. Çünkü ancak bu şekilde muhtemelen nikâhlanması caiz olmayan kişilerin evlenmesinin önü kapanmış olur. Bu durumun tersi yani muhtemelen evlenmesi caiz olan kişilerin nikâhlanmasına cevaz verilmemiş olunması durumu ise sedd-i zerâyi’ yöntemiyle ilişkilidir ki bu yöntemle göre, harama götürmesi muhtemel olan mubahların önü kesilebilmektedir.^[89]

1.3.3. Zann-ı Gâlib Kesin Bilgi İfade Eder^[90]

İhtiyatla amel edilen meselelerde hüküm verirken başvuru kâidelerden bir diğeri zann-ı gâlibin^[91] yakın ifade etmesidir. Bu kâideye dayalı ihtiyaten verilen hükümlerden bazısı şöyledir:

[86] Serahsî, *el-Mebsût*, 14/38.

[87] Serahsî, *el-Mebsût*, 30/296.

[88] Serahsî, *el-Mebsût*, 17/100.

[89] Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayı Ve Uygulaması”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, (Nisan 2006), “210.”

[90] Serahsî, *el-Mebsût*, 3/78, 154, 194, 10/ 153, 10/ 163.

[91] Zann-ı Gâlib: Kuvvetli olan, ağır basan, tercih edilen yakine yakın olan zanna denir. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 616.

-“*Yolcu namaza durmak istediğinde kendisince sözü makbul bir müslümanın necis olduğunu haber verdiği bir kaptakinden başka su bulamazsa, teyemmüm yapar.*”^[92]

İbadetlerde aslolan ihtiyatlı davranmaktır.^[93] Dolayısıyla bu mesele, zann-ı ğalibin kesin bilgi makamında kabul edildiği meselelerdendir. Kişi abdest almak için bulduğu suyun temizliğinden şüpheliyse güvenilir bir müslümanın verdiği haberle amel etmelidir. Şayet bu kişi, suyun pis olduğunu söylüyorsa o suyla abdest almamalı ve teyemmüm yapmalıdır. Çünkü bu takdirde kendisinin şüphesi zann-ı ğalib mertebesine yükselmiş olur. İhtiyata dayalı konularda da zann-ı ğalib kesin bilgi gibi addedilir. Dolayısıyla su yokmuş gibi kabul edip teyemmüm yapmalıdır.

-“*Bir kimse yolculukta namaz kılması gerekse ve kibleyi araştırarak namazını kılsa daha sonra zann-ı ğalib ile namazını yanlış yöne doğru kıldığını anlasa ihtiyaten namazını iâde etmesi gerekir.*”^[94]

Kible namazın kabul olması için gereken şartlardan biridir. Namaz konusu da ihtiyatla amel edilmesi gereken ve zann-ı galibin kesin bilgi gibi kabul edildiği konulardandır. Bu nedenle kişinin namaz kılacağı yerde kiblenin yönünü araştırarak namazını kılması; ancak daha sonra yanlış yöne kıldığına kanaat getirmesi halinde sanki kesin olarak yanlış yöne namazını kılmış gibi namazını tekrar kılmasına hüküm verilmiştir. Aksi halde namazın şartlarından birinin eksik olması ve namazın sahih olmaması ihtimali bertaraf edilmiş olmayacaktır.

-“*Kişi zann-ı ğalib ile fecr doğduktan sonra yediği kanaatinde ise o günün orucunu kaza etmesi müstehab olur.*”^[95]

Bu tür konularda aslolan şek ile yakîn zâil olmaz ilkesidir. Lâkin bu meselede fecrin doğması konusunda şekk değil, zann-ı ğalib oluşması hâlimden bahsedilmektedir. İhtiyata mebnî olan ibadetler konusunda sorumluluktan tamamen kurtulmak asıl olduğundan bu tür durumlarda ihtiyat, zann-ı ğalibin kesin bilgi gibi addedilmesidir. Bu nedenle böyle bir durumda tutulan orucun sıhhatindeki şüpheden kurtulmuş olmak için kaza edilmesi müstehab görülmüştür.

[92] Serahsî, *el-Mebsût*, 10/ 162.

[93] Serahsî, *el-Mebsût*, 1/246, 2/87.

[94] Serahsî, *el-Mebsût*, 10/ 192.

[95] Serahsî, *el-Mebsût*, 3/78, 154, 194.

1.3.4. Dörtte Bir Küll Hükmündedir^[96]

İhtiyatla amel edilmesi gereken meselelerde dayanılan bu kâide daha çok abdest, setr-i avret, istikbâl-i kible gibi namazın sıhhat şartlarıyla ilgili meselelerde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki görüşler bu kâideye dayalı ihtiyaten verilen hükümlere örnektir:

-“*Elbiseye ya da bedenin bir uzvuna bulaşan hafif necaset dörtte bir veya daha fazla olursa bu pislik giderilmeden namaz sahih olmaz.*”^[97]

Bu görüşte elbiseye ya da bedene bulaşan hafif necasetin hangi miktarda olması halinde namaz kılmak için gereken necasetten taharet şartının ihlal edildiği konusunda bir miktar tayin edilmekte ve bu miktar dörtte bir ile kayıtlanmaktadır. Bunun nedeni yukarıdaki kâideye göre dörtte birin kirlenmiş olması, sanki bütünü kirlenmiş olması gibi olduğu içindir. Dolayısıyla necîs bir elbise ya da uzuv ile namaz kılınmış gibi olunmaktadır. Bu ise namazın sıhhatini bozan bir durumdur.

-“*Namaz kılarken avret mahallinin dörtte biri miktarından az olan açıklık, namazın sıhhatine hâlel getirmez.*”^[98]

Hanefî mezhebine göre setr-i avret namazın sıhhat şartlarından biridir. Doktrinde bu şartın sınırları çizilirken bu kâide ile amel edilmiş ve ihtiyaten uzvun dörtte biri açıldığı takdirde tıpkı tamamı açılmış gibi olacağından namazın bozulacağına; bundan az bir kısmın açılmasının ise namazın sıhhatine hâlel getirmeyeceğine hükmedilmiştir.

1.3.5. Çoğunluğa Bütünün Hükmü Verilir^[99]

İhtiyatla amel ederken sıklıkla dayanılan kâidelerden biri de çoğunluğa bütünün hükmünün verilmesidir. Bu kâideye dayalı ihtiyaten verilen hükümlerden bazıları şöyledir:

- “*Bir kimse tükürdüğünde tükürüğü ile birlikte kan çıkarsa.... eğer kan ile tükürük birbirine eşitse abdesti bozulur.*”^[100]

Tükürükle birlikte çıkan kan, tükürükten daha fazlaysa abdest bozulmakta; daha az olursa bozulmamaktadır. Bu meselede tükürükle kan eşit olduğunda ab-

[96] Kasâni, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 1/80.

[97] Heyet, *Fetavây-i Hindiyye*, 1/46.

[98] Heyet, *Fetavây-i Hindiyye*, 1/58.

[99] Kasâni, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 2/5.

[100] İbn Âbidîn, *Reddü’l Muhtâr*, 1/138; Muhammed b. Ferâmürzî b. Ali eş-Şehîr Molla Hüsrev, *Dürru’l- Hukkâm Şerhu Ğureru’l-Ahkâm*, (Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, t.s.), 1/14.

destin bozulduğuna hükmedecek illetin varlığı ile yokluğu arasında deliller bir-biriyle çatışmıştır ve şüphe oluşmuştur. Taharet konusu, bilhassa ihtiyatla amel edilmesi gereken meselelerdendir. Bu meselede ihtiyatla amel, çoğunluğa bütünü hükümünün verilmesiyledir. Çünkü ancak bu şekilde sorumluluktan tamamen kurtulmuş olunur. Aksi halde namaz, tavaf vb. sahih olması için abdestin varlığı gereken ibadetlerin abdestsiz yapılmış olma ihtimali bertaraf edilmiş olmaz.

-“Kocasından ric’î talakla boşanan hamile bir kadın doğum yaparken çocuğun bedeninin çoğu çıktığı takdirde kocanın ric’at hakkı biter.”^[101]

Ricat konusu ihtiyatlı davranılması gereken önemli konulardandır.^[102] Hamile kadının iddeti doğumla sona ermektedir. Bu meselede doğumun gerçekleşmesiyle ric’atin bitmiş olması hükmü ile doğumun gerçekleşmemiş ve ric’at hakkının devam etmesi hali şüpheli bir durum oluşturmuştur. İddet içerisinde kadını boşayan kocanın tekrar yeni bir nikâh akdi olmadan karısına dönme hakkı vardır. Çocuğun bedeninin çoğu çıktığında kocanın ric’at hakkının bittiğine hükmedilmesi, ric’at hakkının bitmediğine hükmedildiği takdirde şüpheli bir nikâhla ilişkinin sürdürülecek olması ve kadının yeni bir mehir alacağına engel olunması gibi ihtimallerin bertaraf edilmesi içindir. Böylece mükellefi sorumluluktan kurtarmış olmak için ihtiyaten ric’at hakkının bittiğine hükmedilmiştir. Nitekim kocanın böyle bir niyeti varsa bu vakte kadar bunu gerçekleştirmesi beklenir. Hakkını kullanmak için son vakti beklemesi bir nev’î onun ihmalidir. Bu nedenle bu durumda kocanın hakkı gözetilmez.

-“Kadın, gusül abdesti alırken bedeninden küçük bir yer kuru kalsa, kocanın ric’at hakkı sona erer.”^[103]

Boşanmış ve hayız gören kadınlar üç kuru’/(hayız dönemi) iddet beklerler.^[104] İddet meseleleri de ric’at gibi ihtiyata mebnî meselelerdendir. Bu meselede, ihtiyata mebnî meselelerde çoğunluğa bütünü hükümü uygulanır kâidesince gusül alınmış ve kocanın ric’at hakkının bittiğine hükmedilmiştir. Çünkü aksi halde yukarıdaki meselede olduğu gibi aralarındaki nikah şüpheli hale gelir ve nikahsız birliktelik yaşıyor olma ihtimali hâsıl olur. Bu nedenle vücûdunun çoğu yıkandığında ihtiyaten tamamı yıkanmış gibi kabul edilip, hüküm verilir. Ancak kadının yeni bir nikâh yapması için tekrar gusül alması gerekli görülür. Bu konuda mevcut gusül geçerli görülmez.

-“Bir kimse yılın çoğunu akli dengesi yerinde geçirirse zekât mükellefi olur.”^[105]

[101]İbn Nüceym, *el-Bahru’r-Râik*, 4/147-148.

[102]Serahsî, *el-Mebsût*, 3/200.

[103]Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/149.

[104]el-Bakara 2/228.

[105]Kasânî, *Bedâ’u’s-Sana’i*, 2/383.

Bu görüş, Ebû Yusuf'a aittir. Ona göre, yılın çoğunda akıl sağlığı yerinde olan kişinin, hem ihtiyaç sahiplerinin hakkını gözetmek hem de onu sorumluluktan tamamen çıkarmış olmak için ihtiyaten zekât vermesi gerekmektedir. Nitekim ibadetler konusu, öncelikle ihtiyatlı olunması gereken meselelerdendir. Bu meselede zekât vermesine gerek olmadığına hükmedildiği takdirde zekât vermekle mükellef olma ihtimali bertaraf edilmiş olmamakta ve mükellef sorumluluktan kurtulmuş olmamaktadır. Halbuki ihtiyatın amacı, mükellefi sorumluluktan kurtarmaktır. Bu nedenle Ebû Yusuf, amaca ulaştırır vecih ile yani çoğunluğa bütünü hükmü verilir kâidesince amel ederek zekât mükellefi olacağına hükmetmiştir.^[106]

1.3.6. Şüpheli Hadleri Düşürür^[107]

Had kelimesi istilâhta Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktarı ve keyfiyeti nass ile belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade etmektedir. Bunlar: Zinâ edene 100 sopa vurulması,^[108] iffetli bir kadına zinâ iftirasında bulunana 80 sopa vurulması ve şahitliğinin kabul edilmemesi,^[109] hırsızın elinin kesilmesi,^[110] silâhlı gasp, yol kesme ve eşkıyalık gibi suçları işleyenlerin öldürülmesi, asılması, el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmesidir.^[111] Bu cezaların haksız yere tahakkukunu önlemek için fâilin suçu işlediğine dâir herhangi bir şüphenin bulunmaması gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) de “...*Affetmekte hata etmek, cezalandırmada hata etmekten daha hayırlıdır*”^[112] buyurarak had cezalarının infâzında son derece titiz davranılmasına işaret etmektedir. Söz konusu ilke de suçun kemâlinde şüphe bulunduğu ihtiyaten had cezasının düştüğünü ifade etmektedir.

Bu ilkeye dayalı ihtiyaten verilen hükümlerden bazıları şöyledir:

- “*Aralarında nikâh şüphesi bulunan kişilerin cinsî münasebette bulunması sebebiyle had cezası yoktur.*”^[113]

Nikâh şüphesi olan biriyle cinsî münasebete girmek, zina suçunun tam teşekkül etmesine engel olduğundan ihtiyaten bu kişilere had cezası uygulanmaz. Zira aralarında nikah olma ihtimali, bu fiilin zinâ olmama ihtimalinin varlığını; bu durumda zinâ cezasını gerektiren bir durumun olmama ihtimalini gösterir. Bu ihtimaller göz ardı edilerek zinâ haddini uygulamak telafisi mümkün olmayan so-

[106]Kasânî, *Bedâi’u’s-Sanai’*, 2/383.

[107]Serahsî, *el-Mebsût*, 9/52.

[108]en-Nûr 24/2.

[109]en-Nûr 24/4.

[110]el-Mâide 5/38.

[111]el-Mâide 5/33-34.

[112]Tirmizi, “Hudûd”, 2; İbn Mace, “Hudûd”, 5.

[113]Serahsî, *el-Mebsût*, 9/52.

nuçların meydana gelmesine yol açabileceğinden, bu tür durumlarda ihtiyatlı olan, şüphe durumunda had cezalarının düşürülmesidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) de böyle buyurmuştur.

- *“Hakimin şahitlere zinânın ne olduğunu, nasıl, nerede ve ne zaman işlendiğini sorması ihtiyaten gerekir.”* [114]

Yukarıda zikredildiği gibi had cezalarında affetmek haksız yere cezalandırmaktan daha hayırlı olduğundan Hanefî fakihler had suçlarının tespitinde hassas davranmışlardır. Zinâ haddi de bunlardan biri olduğundan bu suçun tespitinde taraflarda, suçun işlendiği yerde ve işlendiği zamanda birtakım kriterler aramışlardır. Bu şartlarda bir eksiklik olduğunda suç tespit edilememiş sayılmakta ve had cezası da düşmektedir. Bu nedenle hâkim, had cezasında yanılma ihtimalini bertaraf etmek ve muhtemel zânileri haksız yere had cezasına çarptırmamak için suçun işlendiği yer, zaman ve kişiler hakkındaki bilgileri tanıklara detaylıca sorar. Zinânın ne demek olduğunun sorulması, bazı kişilerin öpme, dokunma, bakma gibi eylemleri zinâ olarak adlandırması sebebiyledir. Hukuken ise zinâ, cinsî münasebeti ifade eder. Ne zaman işlendiğinin sorulması, olayın zaman aşımına uğramış olmaması içindir. Çünkü zaman aşımına uğradığında şahitlik ile suç ispat edilemez. Nerede işlendiğinin sorulması, dâru'l-harpte işlenmiş olabileceği içindir. Bu ülkelerde işlenen zinâ suçuna müslüman yöneticilerin ceza verme yetkisi yoktur. Kiminle zinâ ettiğinin sorulması, arada nikah şüphesi olma ihtimali sebebiyledir. Bu bilgilerin hepsi suçun tam tespiti için gerekli bilgiler olup, cezada yanılmayı önlemek yani haksız yere cezalandırmış olma sorumluluğundan korunmak için ihtiyaten gerekli görülmüştür.

- *“Hâkimin, hırsızlığın mahiyetini, nerede ve ne zaman olduğunu sorması ihtiyattandır.”* [115]

Hırsızlık suçu da zinâ suçu gibi cezası nass ile sabit olup ihtiyatla amel edilen suçlardandır. Hanefî fakihleri bu konuda da ihtiyatla amel etmeyi öncelemiş ve zinâ suçunda olduğu gibi, hırsızlık suçunun tespitinde de yanlışlık yapılmaması için tanıklara öncelikle hırsızlığın ne olduğunun sorulmasını gerekli görmüşlerdir. Çünkü hukuken hırsızlık, başkasına ait nisap miktarı malı, hız (malın âdet üzere korunmasına mahsus mahal) altından mülkiyetine geçirmek kastıyla gizlice almaktır. Dolayısıyla zorla ya da hile ile almak; nisap miktarından az (değersiz addedilebilecek) bir şey almak hukuken hırsızlık değildir. Ancak bazen örfen bu gibi durumlarda hırsızlık olarak addedilebilmektedir. Bu sebeple hâkim, öncelikle tanıkların hırsızlığın mahiyetini bilip bilmediklerini araştırmaktadır. Hırsızlığın nerede ve ne zaman yapıldığı soruları da bir önceki görüştekine benzer gerekçeler

[114]Serahsî, *el-Mebsût*, 9/38.

[115]Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/363.

sebebiyledir. Tüm bu sorular had cezasında yanılmayı bertaraf etmek ve sorumluluktan kurtulmak için ihtiyaten gerekli görülmüştür.

1.3.7. Şüphe, Kefâreti Düşürür.^[116]

Bu kâide, kefâret ödenmesini gerektiren durumun varlığında şüphe hasıl olduğunda ihtiyaten kefâretin îcâbına hükmedilmeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü kefâret, bir nev'î cezadır ve cezalarda aslolan berâet-i zimmettir.^[117] Bu sebeple söz konusu kâide istishâb deliliyle de yakın ilişkili olup, cezaî müeyyidelerde şüphe ile amel edilmediğini vurgulamaktadır. Bu kâideye dayalı ihtiyaten verilen hükümlere şunlar örnek verilebilir:

-“Bir kişi zevalden önce oruca niyet etse ve kasten oruca aykırı bir iş yapsa, o kişiye kaza gerekir ancak kefâret gerekmez.”^[118]

Ramazan ayında zevalden önce yapılan niyet, Hanefilere göre geçerlidir. Bu durumdaki kişi, oruçlu kabul edilir. Bu kişi, kasten orucu bozacak bir davranışta bulunsa kurala göre kefâret ödemesi îcâb eder. Ancak İmam Şafîi'ye göre, oruca gündüz niyet edilmesi sahih değildir. Dolayısıyla ona göre öğleden önce oruca niyet eden kişi oruçlu kabul edilmemekte ve kasten oruca aykırı bir iş yapsa oruçlu olmadığından kefâret ödemesi gerekmemektedir. Hanefiler, İmam Şafîi'nin ihtilafı nedeniyle bu durumdaki kişinin sahih orucunu bozmuş olmama ihtimaline binâen ihtiyaten kefâreti gerekli görmemiştir. Çünkü kefâret bir nev'î cezadır. Cezanın tahakkuk etmesi için suçun işlendiğine dâir şüphe olmamalıdır. Aksi takdirde ihtiyaten ceza düşmektedir.^[119] Burada istihsân delilinden de söz edilebilir. Nitekim hüküm, kurala göre değil de daha güçlü görülen bir başka veche göre verilmiştir.

-“Bir kimse unutarak oruca aykırı bir şey yapsa ve orucum bozuldu zannı ile kasıtlı olarak yemek yese ya da birşey içse, o kişiye kefâret gerekmez.”^[120]

Hanefilere göre, orucu bozacak bir eylemin kasıtlı olarak yapılmış olması kefâreti gerektirirken; unutulmuş yapılanlar da oruç bozulmuş kabul edilmektedir. Ancak İmam Malik'e göre, oruca aykırı bir şeyin unutarak veya kasten

[116]Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudurî, *et-Tecrîd*, (Kâhire: Dârü's-Selâm 2006), 3/1486.

[117]Mecelle'nin sekizinci maddesinde ele alınan bu küllî kâidenin ifade ettiği mana, insanların günahsız, suçsuz, borçsuz ve hür olarak doğmasıdır. Buna “masumiyet karinesi” denilmektedir. Bkz. Mustafa Boran, *Berâet-i Zimmet Asıldır*” Kaidesinin Temelleri, Kapsamı ve Evrenselliği, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5/10, 2022, 95.

[118]İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/403.

[119]İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/403.

[120]İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/401.

yapılması arasında fark yoktur. Ona göre, kişi unutarak su içse veya yemek yese, orucu bozulmuş olur ve kaza etmesi gerekir. İmam Malik'in bu ihtilafı nedeniyle unutarak oruca aykırı bir iş yapan kişinin orucunun sıhhati şüpheli hâle gelmiştir. Şüphe ise kefaretin sâkit olmasını icâb ettiğinden Hanefiler, böyle bir durumda kefareti gerekli görmemişlerdir. Dolayısıyla bundan sonra kişinin kasıtlı olarak yemesi – içmesi sahih orucu bozan bir davranış olarak addedilememektedir. Yani bu kişinin kefaret ödemesini gerektiren sebebin varlığı kesin olarak sabit değildir. Bu nedenle kefaret sakıt olmaktadır.^[121] Yukarıdaki meselede olduğu gibi bu görüşte de kurala göre değil; istihsân delili ile hüküm verilmiştir. İstihsânın gerekçesi de ihtiyattır.

SONUÇ

Hanefî doktrinde ihtiyatın mahiyeti ve keyfiyeti konusunda yapılan çalışma neticesinde doktrinde ihtiyat ilkesine ihtiyata mebnî alanlarda hem lehte hem aleyhte hüküm verilmesi mümkün olan meselelerin çözümünde başvurulduğu; bu tür meselelerde ihtiyatla amel edilmesinin amacının, mükellefi sorumluluktan azamî ölçüde kurtarmak olduğu görülmüştür. Buna göre doktrinde ihtiyatın, lehte ve aleyhte hüküm verilmesi mümkün olan iki ihtimalli meselelerin çözümünde mükellefi sorumluluktan büyük ölçüde kurtaracak vecih ile hükmetmek olduğu tespit edilmiştir. Yine doktrinde ibadetler, haramlar – helaller, hadler, kefaretlar, nikâh, talak, ric'at, iddet, nesep gibi aile hukuku alanında ve ribevî akitlerde ihtiyatla amel edilmesinin prensip haline geldiği görülmüştür.

Doktrinde ihtiyatla amel edilirken mükellefi sorumluluktan kurtarmak gayesiyle birçok yol- yöntem ve kâideye dayanıldığı görülmüştür. Bunlar kısaca şöyledir: Yakîn olan bilginin esas alınması, sebebin sonuç yerine ikâme edilmesi, daha güçlü bir sebeple kurala aykırı olarak hüküm verilmesi, ihtilaftan çıkararak, ihtimalleri cem eden ve kuşatıcı olan vecih ile hükmedilmesi, emir şığasının fevre hamledilmesidir. Bunların yanı sıra ihtiyatla amel edilmesi gereken konularda hüküm verirken haram ile helal çatıştığında yasaklayıcı olan vecih ile hükmetmenin; aile hukuku ve ribevî akitlerde şüphenin hakikat makamında kabul edilmesinin; ukûbât alanında ise şüpheye itibar edilmemesinin ilke haline geldiği; yine ihtiyata dayalı meselelerde ihtiyat olanın, zann-ı ğalibin kesin bilgi ifade etmesi, dörtte birin küll hükmünde olması ve çoğunluğa bütünü hükmünün verilmesi olduğu tespit edilmiştir.

[121]İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 2/401.

KAYNAKÇA

- Acar, Halil İbrahim. “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aktan, Hamza. “Sihriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/111-112. İstanbul: TDV Yayınları 2009.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendizâde. *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- Apaydın, Hacı Yunus. “İhtiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/577-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14/356. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, Hacı Yunus, “İne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22/283-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bardakoğlu, Ali, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/376-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali, “İstihân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Boran, Mustafa, Berâet-i Zimmet Asıldır” Kaidesinin Temelleri, Kapsamı ve Evrenselliği. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5/10, (2022), ss. 91-108.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Cu'fî, *Sahîhi Buhârî*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır. Dîmaşk: Dâru Tavku'n-Necât, 1422.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Sâdk Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî. *el-Fusûl fi'l-Usul, Vizârâtü'l-Evkâfi'l-Kuveyyiyye*, 1994.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihâhi'l-'Arabîyye*. thk. Ahmet Abdulğafar Attâr. Dâru'l-İlm, 1987.
- Çeker, Orhan. “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15/384-386. İstanbul: TDV Yayınları 1997.
- Damad Efendi, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân Şeyhizâde. *Mecmau'l-Enhur fi Şefhi Mülteka'l-Ebhur*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.s.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebi Davud*, el-Matbaatü'l-En-sariyye, 1323.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Gözübenli, Beşir, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/353-356. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Günay, Hacı Mehmet. “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/262-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn ed-Dîmeşkî el-Hanefî. *Reddü'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, 2 Cilt, Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, t.s.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâder, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.s.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *et-Tahrîr*. Kâhire: Matba'atü'l-Halebî, 1932.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *Şerhu Fethi'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- Kasânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi'ş-Şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kelle, Hafize Zehra, *Hanefî Hukuk Düşüncesinde Aile Hukukuyla İlgili Düzenlemelere Etkisi Bakımından İhtiyat İlkesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2019.

- Kudurî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *et-Tecrîd*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2006.
- Mergînânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübedî*. 4 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmürzî b. Ali eş-Şehir. *Dürreru'l- Hukkâm Şerhu Ğureru'l-Ahkâm*. 2 Cilt, Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.s.
- Müslim, el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *Sahihi Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.
- Nizamettin El-Belhî vd., *Fetavây-i Hindîyye*. 6 Cilt, Y.y. Dâru'l-Fikr, 1310/1889.
- Öğüt, Salim. "İhsâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/548-549. İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Pala, Ali İhsan, "Serahsî'nin İhtiyat Anlayışı", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, (DİB Yayınları), 341-366.
- Pala, Ali İhsan, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Pehlivan, Zuhâl. *Hanefî Mezhebinde İhtiyat Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2011.
- Raysunî, Ahmet. *Nazariyyetü'l-Takrîb ve't-Tağlîb ve Tatbîkuha fî'l-Ülûmi'l-İslâmiyye*. Mısır: Dâru'l-Kelîmeti li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'fire, t.s.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 32 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Semâî, Muhammed Ömer, *Nazariyyetü'l- İhtiyâtü'l-Fikhî*, Ürdün: Doktora Tezi, 2006.
- Semerkindî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebübekr. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Şahin, Osman, "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayî Ve Uygulaması". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, (Nisan 2006) 209-243.
- Şahin, Osman, "İstihsan Yönteminin Akli Gereçekleri ve Bazı Uygulama Şekilleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/4, (2008), 41-74.
- Şahin, Osman, "İslâm Hukuk Metodolojisinde İstishâb". *OMÜİFD*, 12-13, (2001), 489-516.
- Şahin, Ünal, "Klasik Dönem İstihsân Taksiminin Artırılmasının İmkânı: İstihsân bi'l-İhtiyât Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30, (Haziran 2023), 189-212.
- Şâkir, Münîb b. Mahmûd, *El-Amelü bi'l-İhtiyât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Riyâd: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*. Matbaatü'l-Meclis Dâiratü'l-Meârif, 1973.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt, Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Yücel, Ahmet, "Sika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücel, İrfan, "İbadet Vakitlerinde İhtiyat ve Temkin", *İbadetler ve Aile Hayatı İle İlgili Bazı Meseleler. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V*, Ankara: DİB Yayınları 2012.